

บรรณาธิการแถลง

วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ฉบับนี้ว่าด้วย “ชีวิตและการต่อรองของ คนบนฐานทรัพยากร” ประกอบด้วยบทความหลักที่นำเสนอในงานสัมมนา ประจำปีของศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา หัวข้อ “คนในกระแสการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งจัดขึ้นเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2556 ณ ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์ งานสัมมนาดังกล่าววางอยู่บนความคิดที่ว่า ในช่วงกว่าสองทศวรรษ ที่ผ่านมาการขยายตัวของระบบตลาด การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีสื่อสารและคมนาคม ได้ส่งผลให้ชีวิตของคนโดยเฉพาะ ในเขต “ชนบท” เปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญ พวกเขาเข้าสู่เกษตรเชิงพาณิชย์ มากขึ้นควบคู่ไปกับการออกนอกภาคเกษตร จนกระทั่งรายได้หลักของครัวเรือน ไม่ได้มาจากภาคเกษตรอีกต่อไป ขณะเดียวกันพวกเขามีวิถีชีวิตและแบบแผน การบริโภคคล้ายคลึงกับคนใน “เมือง” มากขึ้นทุกขณะจนยากที่จะแยกจากกัน ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ในด้านหนึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาพร้อมกับ โอกาสและความเป็นไปได้ให้คนเหล่านี้ได้แสวงหา ทว่าในอีกด้านก็มาพร้อมกับ ปัญหาและความเสี่ยงให้คนเหล่านี้ต้องเผชิญ งานสัมมนาชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลง ผลกระทบ และการปรับตัวของคนภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ออกไป ทั้งในเขต “ชนบท” และ “เมือง” ทั้งในส่วนของวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร และการรับมือกับภัยธรรมชาติ

อย่างไรก็ดี ด้วยเหตุผลด้านจุดเน้น วารสารฉบับนี้คัดเฉพาะบทความในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนในเขต “ชนบท” ที่ยังคงประกอบอาชีพและมีวิถีชีวิตผูกอยู่กับฐานทรัพยากรมาจัดพิมพ์ ไม่ได้รวมในส่วนของคนในเขต “เมือง” โดยเฉพาะแรงงานและคนจนเมือง รวมทั้งในส่วนของผู้ประสพภัยธรรมชาติ ซึ่งจะได้จัดพิมพ์ในวารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ฉบับต่อไป โดยบทความที่นำมาจัดพิมพ์สามารถจำแนกได้ 2 หมวด คือ ระบบเศรษฐกิจ และระบบกรรมสิทธิ์เหนือการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีความคาบเกี่ยวเชื่อมโยงซ้อนกัน

บทความที่ว่าด้วยระบบเศรษฐกิจประกอบด้วยบทความ “ปฏิบัติการต่อรองของชาวนาไทยภายใต้ระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อป้อนตลาดโลก” ของ เนตรดาว เกาถวิล และบทความ “ชุมชนชายฝั่งอ่าวพังงากับชีวิตทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง” ของ ชลิตา บัณฑิตพงศ์ โดยบทความของเนตรดาวชี้ว่าการขยายตัวของตลาดสินค้าอินทรีย์ที่เป็นผลมาจากกระแสความตื่นตัวด้านสุขภาพและความปลอดภัยของผู้บริโภคส่งผลให้เกษตรกรสามารถจำหน่ายผลผลิตได้ราคาสูงขึ้น ทว่าขณะเดียวกันก็ส่งผลให้เกษตรกรต้องอยู่ภายใต้การควบคุมตรวจตราเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากนักพัฒนาซึ่งได้ผันตัวเองมาเป็นผู้เชี่ยวชาญ โดยประเด็นที่เนตรดาวให้ความสำคัญคือการต่อรองของเกษตรกรต่อผู้เชี่ยวชาญ ที่ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นถึงความไม่คงเส้นคงวาของมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่นำมาบังคับใช้กับเกษตรกร

เนตรดาวศึกษากลุ่มเกษตรกรในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อส่งออกภายใต้การส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชน เธอชี้ว่าสาเหตุที่เกษตรกรเหล่านี้เข้าร่วมโครงการนอกจากเป็นเพราะเห็นว่าช่วยให้สามารถจำหน่ายผลผลิตได้ในราคาสูง ยังเป็นเพราะเห็นว่าการทำงานอินทรีย์จะช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศอันจะช่วยสร้างความมั่นคงให้กับพวกเขาในระยะยาวได้ ทว่าขณะเดียวกันการเข้าร่วมโครงการดังกล่าวก็ส่งผลให้พวกเขาต้องอยู่ภายใต้การควบคุมตรวจตราของนักพัฒนาอย่างเคร่งครัดเพื่อให้ผลผลิตเป็นไปตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ อย่างไรก็ดี เนตรดาวชี้ว่าเกษตรกรไม่ได้สยบยอมโดยฉุฉุน พวกเขาเลือกปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ที่พวกเขาเห็นว่าสมเหตุสมผลและยังประโยชน์ให้พวกเขาขณะที่เพิกเฉยต่อระเบียบกฎเกณฑ์ที่พวกเขาเห็นว่าไม่สมเหตุสมผลหรือมีต้นทุนสูงเกินไป นอกจากนี้ เนตรดาวชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์ความรู้และมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่นำมาใช้กับพวกเขา เช่น คุณภาพเมล็ดพันธุ์

ข่าวอินทรี วิถีการจัดการความเสี่ยงในระบบการผลิตข่าวอินทรี และวิธีการที่ผู้เชี่ยวชาญประเมินผลผลิตของเกษตรกร ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความไม่คงเส้นคงวาในระบบการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์อย่างสำคัญ

เนตรดาวมองการต่อรองของเกษตรกรในฐานะที่เป็นปฏิบัติการทางการเมืองในชีวิตประจำวันในความหมายของเบเนดิกท์ เคิร์กพลิต (Benedict J. Tria Kerkvliet) ซึ่งครอบคลุมทั้งการผลิต การจำหน่าย และการใช้ทรัพยากร และหมายรวมทั้งการให้ความร่วมมือ การโต้แย้ง การต่อรอง การประนีประนอม หรือแม้แต่การใช้ความรุนแรง ซึ่งไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อโค่นล้มระบบทุน หากแต่เพื่อสร้างพื้นที่ต่อรองให้แก่เกษตรกรภายใต้ระบบที่ดำรงอยู่ ซึ่งช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น ช่วยลดความตึงเครียดที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิต และช่วยลดความเสียหายของเกษตรกรที่ยังคงทำการผลิตในระบบตลาดโลกลงอย่างไรก็ดี เนตรดาวกล่าวว่าเป็นเรื่องยากที่จะตัดสินว่าการต่อรองของชาวนาด้วยกลยุทธ์ต่างๆ เหล่านี้สัมฤทธิ์ผลเพียงใด และจะสามารถสั่นคลอนระบบทุนนิยมที่เน้นการควบคุมเกษตรกรเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มได้หรือไม่

ขณะที่บทความของเนตรดาวชี้ให้เห็นการปรับตัวและการต่อรองของคนในภาคเกษตรบทความของชลิตาได้ขยายขอบเขตประเด็นดังกล่าวออกไปนอกภาคเกษตรด้วย โดยเธอชี้ว่าในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาเกิดความเปลี่ยนแปลงกับชุมชนชายฝั่งอ่าวพังงาที่เป็นกรณีศึกษาสำคัญ 2 ประการ คือ การลดลงของปัญหาในการทำประมงขนาดเล็ก และการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งทั้งก่อให้เกิดโอกาสและความเสี่ยงต่อชุมชนชายฝั่งในเวลาเดียวกัน กล่าวในส่วนปัญหาในการทำประมงขนาดเล็ก การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งอย่างต่อเนื่องช่วยแก้ปัญหาการรุกรานของเรือประมงขนาดใหญ่ได้และส่งผลให้ทรัพยากรฟื้นตัว ชาวประมงสามารถจับหาลัสต์ว์น้ำได้มากขึ้น ขณะเดียวกันชาวประมงสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้มากขึ้น ไม่ต้องอยู่ภายใต้ระบบแพซึ่งพวกเขาเสียเปรียบ ทว่าสถานการณ์ดังกล่าวไม่ได้ส่งผลให้การทำประมงขนาดเล็กกลับมาเฟื่องฟูมากนัก เนื่องจากพวกเขาเห็นว่าประมงขนาดเล็กไม่สามารถเป็นอาชีพที่ช่วยยกฐานะทางเศรษฐกิจให้สูงได้แม้จะช่วยให้พวกเขาไม่ยากจนข้นแค้นเช่นเก่า บางพื้นที่เป็นการประมงเดินเท้า และบางพื้นที่ต้องเสริมด้วยอาชีพอื่น ไม่ว่าจะเป็นการทำสวนยางพารา การรับจ้าง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการท่องเที่ยว

ชลิตาเชื่อว่า การขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวส่งผลให้ชาวชุมชนชายฝั่งอันดามันมีช่องทางในการประกอบอาชีพมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการเป็นลูกจ้าง การให้บริการเรือเช่า หรือการดำเนินกิจการที่พักทั้งโดยส่วนตัวและกลุ่ม ช่วยทำให้พวกเขามีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น ทว่าขณะเดียวกัน การขยายตัวของการท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ อาทิ การสร้างท่าเทียบเรือที่ส่งผลกระทบต่อหญ้าทะเล รวมถึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนมือของที่ดินทั้งโดยสมัครใจและโดยอาศัยช่องโหว่กฎหมาย การสูญเสียป่าชายเลนและป่าสงวน เป็นต้น นอกจากนี้ การขยายตัวของเมืองที่ติดตามากก็ส่งผลให้มีคนต่างถิ่นเข้ามาพักอาศัย และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่งมากขึ้น และหลายกรณีไม่สามารถควบคุมได้

เพราะเหตุนี้ ชลิตาเชื่อว่าชีวิตชาวชุมชนชายฝั่งอันดามันจึงยังคงมีความเสี่ยง เพราะแม้ประมงจะไม่ใช่ว่าจะได้หลักหรือช่วยให้คนเหล่านี้มีเงินคั่งได้ แต่หากสูญเสียอาชีพนี้ไปชีวิตของพวกเขาจะฝืดเคือง พวกเขาจึงจำเป็นต้องรักษาทรัพยากรให้อยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์เท่าที่สามารถจะทำได้ ทว่าหากพิจารณาในระดับกว้างทรัพยากรทะเลและชายฝั่งอยู่ในสภาวะถดถอยและเกินกำลังความสามารถของพวกเขา ส่วนอาชีพนอกภาคประมงมีค่าจ้างต่ำ ไม่นั่นคง และขาดสวัสดิการ เพราะพวกเขาส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาไม่สูงรวมทั้งขาดทักษะฝีมือแรงงาน ชีวิตของพวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนที่เชื่อมโยงตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ไปจนถึงระดับโลก ที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนไปตามเงื่อนไข ซึ่งต่างไปจากภาพขวนฝืนของบุคคลภายนอกที่เห็นพวกเขาเป็นคนที่ใช้ชีวิตอย่าง “พอเพียง” หรือ “พึ่งตนเอง”

บทความที่ว่าด้วยระบบกรรมสิทธิ์เหนือการจัดการทรัพยากรมีจำนวน 3 ชิ้น ชิ้นแรกได้แก่บทความ “ขีดจำกัดของ สทก. ต่อการดำรงชีพและการปรับตัวของเกษตรกรในเขตป่า” ของ สุรินทร์ อันพรม ซึ่งเป็นการตั้งคำถามต่อแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของกรมป่าไม้ด้วยการให้หนังสือสิทธิทำกินในเขตป่าไม้ (สทก.) แก่ราษฎรว่าจะสามารถแก้ปัญหาความยากจนของราษฎรและการบุกรุกพื้นที่ป่าได้หรือไม่ โดยอาศัยหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดกาญจนบุรีได้ราษฎรรับที่มอบ สทก. ให้สามารถอยู่อาศัยและทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติเป็นกรณีศึกษา

สุรินทร์ชี้ว่าที่ผ่านมาหน่วยงานรัฐพยายามแก้ปัญหา “คนกับป่า” มาอย่างต่อเนื่องการให้ สทก. เป็นหนึ่งในนั้น โดย สทก. มีวัตถุประสงค์ที่จะช่วยเหลือราษฎรที่จับจองและ

ถือครองพื้นที่ป่าอย่างผิดกฎหมายให้มีที่อยู่อาศัยและทำกินอย่างถูกกฎหมายโดยการมอบ สทก. ให้ เพื่อราษฎรจะได้ไม่บุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มในที่สุด อย่างไรก็ตาม สทก. ให้ แต่เพียงสิทธิทำกิน ทว่าสิทธิในการถือครองหรือเป็นเจ้าของยังเป็นของรัฐ โดยรัฐได้ออกระเบียบกฎเกณฑ์ให้ราษฎรปฏิบัติตัวอย่างเคร่งครัด นับตั้งแต่ในส่วนของการห้ามซื้อขายที่ดินรวมถึงการต้องใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างต่อเนื่อง ซึ่งวางอยู่บนความไม่ไว้วางใจในราษฎร ขณะเดียวกันรัฐไม่ได้คำนึงถึงปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือระบบเศรษฐกิจเงินตราที่ราษฎรเกี่ยวข้องด้วย ส่งผลให้ราษฎรต้องพึ่งพาแหล่งเงินกู้ในระบบซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยสูงและเป็นเหตุให้พวกเขาไม่สามารถหลุดพ้นวังวนหนี้สิน ซึ่งจะนำมาสู่การสูญเสียที่ดินรวมถึงการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มซึ่งรัฐไม่ต้องการให้เกิดขึ้นในที่สุด

สุรินทร์เสนอว่าการปฏิรูปที่ดินที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของเกษตรกรในระบบเศรษฐกิจเงินตราคือการมอบกรรมสิทธิ์ในที่ดินให้แก่เกษตรกรเพื่อว่าพวกเขาจะได้มีอำนาจในการตัดสินใจว่าจะลงทุนหรือใช้ประโยชน์ในที่ดินนั้นอย่างไร นอกจากนี้ รัฐควรดำเนินมาตรการอื่นควบคู่ไปด้วย เช่น การเก็บภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้าเพื่อแก้ปัญหาการกระจุกตัวของที่ดิน และการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน เป็นต้น การผลักภาระปัญหาที่ดินให้เกษตรกรด้วยการควบคุมและจำกัดสิทธิในการใช้ที่ดินของพวกเขา เช่น สทก. ไม่สามารถช่วยแก้ปัญหาเกษตรกรรวมถึงการกระจุกตัวของที่ดินได้

ปัญหาการกระจุกตัวของที่ดินได้รับการพิจารณาในบทความ “แนวทางโฉนดชุมชนกับการสร้างความมั่นคงในชีวิตของเกษตรกรภาคใต้” ของ วิทยา อภรณ์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าโฉนดชุมชนซึ่งเป็นระบบกรรมสิทธิ์ร่วมจะสามารถแก้ปัญหาการกระจุกตัวของที่ดินและนำไปสู่การปฏิรูปที่ดินได้ แทนที่จะอาศัยระบอบกรรมสิทธิ์ที่รับรองตามกฎหมายไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือบุคคล ทั้งนี้ วิทยาเสนอว่าแม้ผู้คนออกนอกภาคเกษตรมากขึ้นแต่ไม่ได้หมายความว่าที่ดินไม่มีความสำคัญสำหรับคนเหล่านี้อีกต่อไป เพราะหลายกรณีการละทิ้งหรือการสูญเสียที่ดินเป็นความจำใจหรือเป็นผลมาจากความล้มเหลวในการทำเกษตร แต่หากเงื่อนไขอำนวยพวกเขาก็พร้อมกลับเข้าสู่ภาคเกษตรและใช้ประโยชน์จากที่ดินอีกครั้ง

วิทยาคึกษาชุมชน 4 แห่งในจังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดตรังซึ่งดำเนินกิจกรรมโฉนดชุมชน มีทั้งที่เป็นชุมชนดั้งเดิมที่ถูกประกาศเขตป่าทับและชุมชนที่เพิ่งรวมตัวกันเข้า

ใช้ประโยชน์ในที่ดินซึ่งเอกชนเข้ายึดครองอย่างผิดกฎหมาย กลุ่มแรกเน้นใช้โฉนดชุมชนแก้ปัญหาข้อพิพาทที่ดินกับรัฐ กลุ่มหลังอาศัยโฉนดชุมชนเป็นช่องทางในการนำที่ดินที่ถูกยึดครองอย่างผิดกฎหมายมาแจกจ่ายให้กับคนด้อยโอกาส ส่วนในระยะยาวทั้งสองกลุ่มขยายขอบข่ายแนวทางโฉนดชุมชนไปสู่การแก้ปัญหาอื่นด้วย โดยแต่ละชุมชนได้มีการจัดตั้งกลุ่มพร้อมออกระเบียบกฎเกณฑ์ เช่น การแบ่งประเภทที่ดิน การจัดสรรที่ดิน และการเปลี่ยนมือที่ดิน ให้สมาชิกปฏิบัติ ซึ่งพบว่าสามารถป้องกันการเปลี่ยนมือที่ดินได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดการถูกคุกคามจากเจ้าหน้าที่รัฐ และสามารถผลักดันแนวทางไปสู่ระดับนโยบายได้ระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ดี วิทยาชี้ให้เห็นข้อจำกัดของแนวทางโฉนดชุมชนเช่นกัน นับตั้งแต่ในส่วนของสมาชิกกลุ่มที่มีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับสมาชิกโดยรวม และสมาชิกจำนวนหนึ่งลาออกเพราะไม่สามารถปฏิบัติตามระเบียบที่เคร่งครัดของกลุ่มได้ ยิ่งเป็นกรณีชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ที่สมาชิกส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างยิ่งทำให้พัฒนาากลุ่มยาก วิทยาเสนอว่ารูปแบบโฉนดชุมชนในอนาคตอาจปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไข ที่ดินอาจถูกใช้เพื่อการเกษตรเชิงพาณิชย์หรือลักษณะอื่น แต่ประเด็นสำคัญคือระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมเพื่อเปิดโอกาสให้คนด้อยโอกาสมีอำนาจต่อรองและช่องทางในการดำรงชีวิต ขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องมีการปฏิรูปที่ดินของประเทศโดยรวมเพื่อลดการกระจุกตัวของที่ดิน

นอกเหนือจากทรัพยากรจำพวกที่ดินและป่าไม้ ระบบกรรมสิทธิ์เหนือการจัดการทรัพยากรประเภทอื่นได้รับการหยิบยกมาพิจารณาด้วยเช่นกัน บทความ “ภูมิทัศน์ของการจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนาภายใต้ระบบเมล็ดพันธุ์ในฐานะทรัพยากรส่วนรวม” ของ ศักรินทร์ ณ่าน ชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรพยายามมีส่วนร่วมในการจัดการเมล็ดพันธุ์ภายใต้ระบบการเกษตรแบบพันธสัญญาอย่างไรโดยอาศัยพื้นที่บางแห่งในจังหวัดน่านเป็นกรณีศึกษา

ศักรินทร์ชี้ว่าในช่วงต้นทศวรรษ 2540 บริษัทเอกชนรายใหญ่ได้เริ่มเข้ามาส่งเสริมเกษตรกรในพื้นที่ให้ทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ผสมภายใต้ระบบเกษตรกรพันธสัญญา ส่งผลให้เกษตรกรกลายเป็นผู้รับจ้างในที่ดินของตนเอง ทว่าในอีกด้านก็เป็นช่องทางให้หลายคนได้กลับมาทำการเกษตรที่บ้าน และแม้พวกเขาจะเข้าใจดีกว่ากรรมสิทธิ์ในเมล็ดพันธุ์เป็นของบริษัท แต่พวกเขาได้ต่อรองหรือลบลอบกระทำในสิ่งที่บริษัทห้าม ชี้ให้เห็นว่าพวกเขาไม่ได้จัดการเมล็ดพันธุ์ข้าวอย่างจําแนกภายใต้การปลูกพืชเชิงเดี่ยว นอกจากนี้ ศักรินทร์ชี้ว่า

ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนาเมล็ดพันธุ์ ซึ่งนอกจากปัจจุบันอยู่ในสถานะชบเซาเพราะไม่ประสบความสำเร็จในการทดลองผสมพันธุ์ข้าว โครงการดังกล่าวยังมีส่วนในการประกอบสร้างความจริงว่าด้วย “ชาวนา” และ “เมล็ดพันธุ์” ที่กีดกัน “คน” และ “สิ่ง” ที่ไม่เข้าข่ายให้กลายเป็น “อื่น”

ศักรินทร์เสนอว่านักวิชาการและนักพัฒนาที่อาศัยแนวทางชุมชนท้องถิ่นนิยมในการต่อต้านบริษัทข้ามชาติและเสรีนิยมใหม่ยังคงติดกับดักคู่ตรงข้ามของระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม/ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนตัว โดยมุ่งส่งเสริมระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมตรงข้ามกับบริษัทที่เน้นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวหรือเอกชน ทว่าในทางปฏิบัติเกษตรกรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาได้พยายามต่อรองและจัดการเมล็ดพันธุ์ในลักษณะที่มีการผสมผสานกันระหว่างส่วนตัวกับส่วนรวม จึงเป็นนักวิชาการและนักพัฒนาที่ต้องก้าวข้ามกับดักระบบกรรมสิทธิ์แบบคู่ตรงข้ามให้ได้เพื่อจะได้เท่าทันกับชีวิตเกษตรกร

นอกเหนือจากบทความจากงานสัมมนาจำนวน 5 ชิ้น ซึ่งประกอบขึ้นเป็นประเด็นประจำฉบับแล้ว วารสารฉบับนี้ยังประกอบด้วยคอลัมน์ประจำเช่นเคย คอลัมน์เก็บตกจากงานสัมมนา เป็นการสรุปการบรรยาย 3 หัวข้อซึ่งเกี่ยวเนื่องกับประเด็นประจำฉบับ หัวข้อแรกคือ “The Social Lives of Organic and the Politics of Food” โดยรองศาสตราจารย์ปีเตอร์ แวนเดอร์เกิสต์ (Peter Vandergeest) จากมหาวิทยาลัยยอร์ค ประเทศแคนาดา ซึ่งจัดโดยศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย โดยการบรรยายครั้งนี้ แวนเดอร์เกิสต์ได้อาศัยแนวคิด “the social life of things” ของอรชุน อัปพาดูไร (Arjun Appadurai; Appadurai (ed.) 1986) ในการพิจารณาว่ากลไกทางสังคมใดที่ส่งผลให้สินค้าเกษตรอินทรีย์เป็นที่ปรารถนาโดยเฉพาะในหมู่คนชั้นกลางในเมือง โดยเขาชี้ว่าเกษตรอินทรีย์ในสังคมไทยมีพัฒนาการมาจากการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือกขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ต้องการให้เกษตรกรเป็นอิสระจากตลาดและรัฐ ทว่าหลังจากที่ได้คลี่คลายมาเป็นเกษตรกรรมยั่งยืนการดำเนินกิจกรรมเริ่มมีการร่วมมือกับรัฐรวมถึงตลาดมากขึ้น จนเส้นแบ่งไม่มีอยู่อีกต่อไป นอกจากนี้ ความหวังในสุขภาพของคนชั้นกลางที่เพิ่มจำนวนขึ้นส่งผลให้ตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ขยายตัวอย่างกว้างขวาง ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงความไม่ไว้วางใจในตัวเกษตรกรของคนชั้นกลาง หากแต่ยังชี้ให้เห็นว่า

เกษตรกรเองก็ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมตรวจตราโดยมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ แวนเดอร์เกิสต์ ได้ตั้งคำถามทิ้งท้ายไว้ว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ที่จะมีมาตรฐานเกษตรอินทรีย์หลากหลายที่เกิดจากการเจรจากันอย่างเท่าเทียมระหว่างผู้บริโภคกับเกษตรกร

การบรรยายอีก 2 หัวข้อได้แก่ “นาและข้าวในสำนึกชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร และ “วิถีข้าว วิถีชีวิตในการบูรณาการทางสังคมไทย” โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิเชฐ สายพันธุ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานสัมมนา “คน ข้าว นา ควาย ในวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” จัดโดยพิพิธภัณฑ์ธรรมศาสตร์ เฉลิมพระเกียรติ เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2556 ณ ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ การบรรยายในหัวข้อแรกเป็นการชี้ให้เห็นว่าการเพาะปลูกพืชต่างชนิดกันก่อให้เกิดการจัดองค์กรทางสังคมและการเมืองรวมไปถึงวัฒนธรรมในรูปของภาษาและเพศภาวะต่างกันอย่างไร ส่วนการบรรยายหัวข้อที่สองชี้ให้เห็นว่าแหล่งเพาะปลูกแต่ละแหล่งสัมพันธ์กับภาษาแต่ละตระกูลอย่างไร ตำนานข้าวชี้ให้เห็นบูรณาการทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยอย่างไร รวมทั้งพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวชี้ให้เห็นบทบาทและความสำคัญของผู้หญิงในสังคมเกษตรกรรมอย่างไร ก่อนจะทิ้งท้ายด้วยการชี้ให้เห็นการเคลื่อนตัวของความหมายของข้าวและการเกษตรในสังคมปัจจุบัน

ส่วนคอลัมน์เสียดสีและห้องเรียนฉบับนี้เป็นบทความชื่อ “โรฮิงยา: ชีวิตภายใต้อำนาจจากชายแดนด้านตะวันตกของพม่าถึงไทย” ของ ศิววงศ์ สุขทวี นักศึกษาปริญญาโทสาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งปรับปรุงจากรายงานในชั้นเรียนและได้รับรางวัลในงานสัมมนา “คนในกระแสการเปลี่ยนแปลง” ที่กล่าวถึงข้างต้น โดยบทความเป็นการปรับใช้แนวคิดอำนาจเหนือชีวิต (sovereign power) และชีวิตที่เปลือยเปล่า (bare life หรือ Homo Sacer) ของจอร์จ อากัมเบน (Giorgio Agamben (1998)) รวมทั้งแนวคิดอำนาจเหนือความเป็นความตายในชีวิตประจำวัน (de facto sovereignty) ของโทมัส บลอม ฮันเซน (Thomas Blom Hansen) และฟินน์ สเต็ปุตัท (Finn Stepputat) นักมานุษยวิทยาที่ขยายความแนวคิดของอากัมเบนในการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Hansen and Stepputat 2005) ในการศึกษาชาวโรฮิงยาที่เป็นบุคคลไร้รัฐที่ต้องประสบกับการปฏิบัติที่ทารุณโหดร้ายจากกลุ่มบุคคลที่หลากหลาย

ซึ่งไม่ต้องรับผิดชอบในสิ่งที่พวกเขากระทำกับชาวโรฮิงยา

คิดว่าสิ่งที่ชาวโรฮิงยามีสถานะเป็นบุคคลไร้รัฐทันทีที่มีการสร้างประเทศพม่าในฐานะรัฐชาติขึ้นมา พวกเขากลายเป็นผู้อพยพในผืนดินของตนเองเนื่องจากรัฐบาลพม่าไม่รับรองสัญชาติให้อีกทั้งยังมักใช้ความรุนแรงกับพวกเขา ส่งผลให้พวกเขาต้องหาทางอพยพออกนอกประเทศอย่างต่อเนื่องโดยมีประเทศไทยเป็นหนึ่งในจุดหมายปลายทางหลักจุดหมายหนึ่งทั้งเพื่อประกอบอาชีพและรอดเดินทางต่อไปประเทศอื่น กระนั้นด้วยความที่เป็นบุคคลไร้สัญชาติ พวกเขาจึงถูกเจ้าหน้าที่ไทยจับกุมคุมขังในฐานะผู้หลบหนีเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย เป็นอาชญากรหรือแม้กระทั่งผู้ก่อการร้าย ไม่ใช่ผู้อพยพหรือผู้ลี้ภัยสงคราม และรอการถูกส่งตัวกลับไปเผชิญกับความโหดร้ายทารุณในประเทศพม่าอีกครั้ง พวกเขาจึงเป็นชีวิตที่เปลี่ยนแปลงที่ต้องเผชิญความรุนแรงอันหลากหลาย ทั้งจากกองทัพพม่าและเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย รวมทั้งจากขบวนการค้ามนุษย์และนายจ้างที่กดขี่ขูดรีด รวมไปถึงคนทั่วไปที่เห็นพวกเขาเป็นภัยคุกคาม

นอกจากคอลัมน์เสียดสีห้องเรียนแล้ว คอลัมน์ปริทัศน์หนังสือฉบับนี้ที่เขียนโดยบัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ นักศึกษาปริญญาโทสาขามานุษยวิทยา แนะนำให้รู้จักหนังสือที่อาศัยแนวคิดของอากัมเบนเช่นกัน คือ *Vita: Life in a Zone of Social Abandonment* ของโจอาว บีห์ล (João Biehl (2005)) นักมานุษยวิทยาชาวบราซิล บัณฑิตชี้ว่าด้วยความที่ประเทศบราซิลประสบปัญหาเศรษฐกิจซึ่งส่งผลกระทบต่อการให้บริการสาธารณสุขของรัฐอย่างรุนแรง ประกอบกับกระแสการปฏิรูประบบสุขภาพโดยองค์กรพัฒนาเอกชนที่เสนอให้ชุมชนและครอบครัวมีบทบาทในด้านการดูแลสุขภาพสุขภาพ ได้ส่งผลให้ผู้ป่วยจำนวนมากกลายเป็นภาระของครอบครัวและถูกทอดทิ้งตามถนนและสถานสงเคราะห์เช่น วิต้า (Vita) ซึ่งในสถานที่แห่งนี้พวกเขาไม่มีประวัติในทะเบียนราษฎร์และมีสภาพชีวิตที่ทุกขเวทนา หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็น “ชีวิตที่เปลี่ยนแปลง” ใน “ค่ายกักกัน” ที่สามารถถูกฆ่าได้โดยไม่มีใครใส่ใจหรือผู้ใดต้องรับผิดชอบ

อย่างไรก็ดี นอกจากแนวคิดของอากัมเบน บัณฑิตชี้ให้เห็นว่าหนังสือเล่มนี้ยังอาศัยแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ด้วยโดยผ่านการพิจารณาชีวิตของคาทารินา ที่ถูกนำมาทิ้งไว้ในวิต้า ทั้งนี้ก็เพราะว่าแม้แพทย์จะวินิจฉัยว่าคาทารินามีอาการป่วยทางจิต

และส่งผลให้ไม่มีใครรับฟังคำพูดของเธอ ทว่าการที่เธอปฏิเสธคำวินิจฉัยและการรักษาของแพทย์รวมทั้งการที่เธอเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับตัวเองลงในสมุดบันทึกได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพกระทำการ (agency) ของเธออย่างสำคัญ

บัณฑิตเสนอว่าหนังสือเล่มนี้มีความลุ่มลึกทั้งในเชิงแนวคิดทฤษฎีและกลวิธีการนำเสนอ เป็นคุณูปการของงานเขียนทางมานุษยวิทยาที่มีต่อปัญหาสังคมและผู้ทุกข์ยาก แม้เขาจะยังมีคำถามว่า “นอกจากนักมานุษยวิทยาจะวางตำแหน่งแห่งที่ของตัวเองลงไปในด้านหนึ่งแห่งที่ของคนอื่นเพื่อจะได้เข้าถึงความรู้สึกและประสบการณ์ทั้งหลาย นักมานุษยวิทยาควรวางตำแหน่งของตัวเองเพื่อสัมพันธ์กับปัญหาที่อยู่ตรงหน้าอย่างไรโดยเฉพาะกับผู้คนที่พวกเขาเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วย”

วารสาร *สังคมวิทยามานุษยวิทยา* ฉบับนี้จึงออกจะครบเครื่อง เพราะนอกจากจะประกอบด้วยบทความที่ชี้ให้เห็นชีวิตและการต่อสู้ดิ้นรนของผู้คนบนฐานทรัพยากรอย่างแตกต่างกัน หลากหลาย ยังประกอบด้วยคอลัมน์ประจำที่ไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นประสบการณ์ของผู้คนนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพยากรและนอกเหนือไปจากนั้น หากแต่ยังพิจารณาประสบการณ์ดังกล่าวด้วยแนวคิดทฤษฎีร่วมสมัยที่สำคัญด้วยในเวลาเดียวกัน ส่วนวารสารฉบับหน้าจะครบเครื่องเพียงไหนนั้นก็ขอให้อดใจรอติดตามกันต่อไปครับ

อนุสรณ์ อุณโณ

รายการอ้างอิง

Agamben, Giorgio. 1998. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Translated by Daniel Heller-Roazen. Stanford: Stanford University Press.

Appadurai, Arjun, ed. 1986. *The Social Life of Things: commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Biehl, João. 2005. *Vita: Life in a Zone of Social Abandonment*. Berkeley: University of California Press.

Hansen, Thomas Blom and Finn Stepputat. 2005. *Sovereign Bodies Citizens, Migrants, and States in the Postcolonial World*. New Jersey: Princeton University Press.

Kerkvliet, Benedict J. Tria. 2009. "Everyday Politics in Peasant Society (and Ours)." *The Journal of Peasant Studies* 36(1): 227-243.